

‘Het niet thuis te brengen type’

Een zoektocht naar identiteit in
de roman *Onbewoonbaar lichaam*

Naam: Margot Delleman
Studentnummer: 5488818
Studie: master *Interculturele Communicatie*
Datum: 3 juli 2015
Eerste lezer: dr. Sven Vitse
Tweede lezer: drs. Emmeline Besamusca

Inhoudsopgave

Inleiding	3
I. Theoretisch kader: identiteit sinds het postkolonialisme	6
I. Postkoloniale denkers.....	6
II. Migratieliteratuur.....	8
III. Mixed race studies.....	10
IV. Mixed race in het nu.....	12
2. Methode: narratologie en sancties	15
I. Narratologie.....	15
II. Sancties.....	16
3. Mixed race in Onbewoonbaar lichaam	18
I. Verstoting.....	20
II. Geweld.....	22
III. Hokjesdenken.....	25
Conclusie	30
Bronnenlijst	32

Inleiding

It's a voice that develops in a man over time; my little theory sketches four developmental stages. The first stage in the evolution is contingent and cannot be contrived. In this first stage, the voice, by no fault of its own, finds itself trapped between two poles, two competing belief systems. And so this first stage necessitates the second: the voice learns to be flexible between two fixed points, even to the point of equivocation. Then the third stage: this native flexibility leads to a sense of being able to "see a thing from both sides." And then the final stage, which I think of as the mark of a certain kind of genius: the voice relinquishes ownership of itself, develops a creative sense of disassociation in which the claims that are particular to it seem no stronger than anyone else's. There it is, my little theory — I'd rather call it a story. (Smith 2009: 146)

Met behulp van deze theorie — of dit verhaal — legt de Britse schrijfster Zadie Smith in haar essay *Speaking In Tongues* uit waarom zij denkt dat president Barack Obama zo populair is en wellicht een goede president zal worden — hierbij in het achterhoofd houdend dat Obama aan het begin stond van zijn presidentschap op het moment dat Smiths essaybundel verscheen. Volgens Smith is Obama door zijn achtergrond in staat om met veel verschillende stemmen te spreken waardoor hij een groot publiek aanspreekt.: '[...] the voice that speaks with such freedom, thus unburdened by dogma and personal bias, thus flooded with empathy, might make a good president' (Smith 2009: 146). Deze conclusie trekt zij aan de hand van zijn autobiografie *Dreams from my father* (2007), waarin Obama schrijft over zijn leven als zoon van een blanke Amerikaanse moeder en een zwarte Afrikaanse vader. In haar essay stelt Smith dat mensen zoals Obama geboren zijn in *Dream City*: 'It is a place of many voices, where the unified self is an illusion [...] When your personal multiplicity is printed on your face, in an almost too obviously thematic manner, in your DNA, in your hair and in the neither-this-nor-that beige of your skin — well anyone can see you come from Dream City' (Smith 2009: 137-138). Mensen uit *Dream City* spreken vanuit de groep, in plaats van vanuit het individu.

Volgens Smith is het echter niet gebruikelijk om zoals Obama met meerdere stemmen te kunnen spreken. Uitgaande van een aantal culturele voorbeelden laat Smith zien dat we leven in een cultuur waarin meerstemmigheid afgeraden wordt: 'Voices are meant to be unchanging and singular' (Smith 2009: 133). Zo wordt bijvoorbeeld de adaptatie van een stem in Groot-Brittannië gezien als een zonde. Aangezien de stem onderdeel uitmaakt van wie iemand is — van de identiteit — betoogt Smith dat het spreken met meerdere stemmen grote invloed heeft op hoe iemand zichzelf ziet: 'We feel that our voices are who we are, and that to have more than one, or to use different versions of a voice for different occasions, represents, at best, a Janus-faced duplicity, and at worst, the loss of our very souls' (Smith 2009: 133). Volgens Smith leidt de toepassing van meerdere stemmen tot een verscheurende plek in het midden tussen beide culturen die deze stemmen representeren: de individuen die zich in deze middenpositie bevinden, worden gezien als tragische lotgevallen waarbij

het nog maar de vraag is of zij zullen slagen in het leven: ‘What are they fit for? What will become of them?’ (Smith 2009: 135). Smith stelt dat deze verscheurende plek niet alleen voorkomt in het denken over meerstemmige mensen:

[The horror of the middling spot] extends through the specter of the tragic mulatto, to the plight of the transsexual, to our present anxiety — disguised as genteel concern — for the contemporary immigrant, tragically split, we are sure, between worlds, ideas, cultures, voices — whatever will become of them? Something’s got to give — one voice must be sacrificed for the other. What is double must be made singular. (Smith 2009: 135)

Het is interessant dat deze spagaatpositie, volgens Smith, ook terug te vinden is in onze vrees voor immigranten. Zij beweert dat er een verwachting is dat immigranten een deel van zichzelf moeten opgeven voor zij kunnen slagen in het leven. De verwachting dat migranten zich bevinden in een middenpositie is dan ook een veelvoorkomende manier waarop migratieliteratuur benaderd wordt: migratieliteratuur zegt iets over de cultuur van waaruit de auteur afkomstig is en de cultuur van het thuisland waar de auteur — of zijn of haar ouders — naartoe geëmigreerd is. Het thema van het Boekenweekgeschenk 2001 is een goede illustratie van deze verwachting: “Het land van herkomst — schrijven tussen twee culturen”. Smith verbindt deze positie in *Speaking In Tongues* niet alleen aan migranten maar ook aan de *tragic mulatto* — een veel gebruikt stereotype om iemand van gemengde afkomst te omschrijven die een blanke ouder en een Afrikaanse ouder heeft en van wie verwacht wordt dat hij of zij tussen de zwarte en blanke gemeenschap in leeft (Miller 1997: 479).¹

Ondanks dat Smith migranten en mensen van gemengde afkomst naast elkaar presenteert, valt er ook een zekere overlap vast te stellen: wanneer de gemengde afkomst van iemand komt door ouders met verschillende nationaliteiten, zou deze persoon ook als migrant gezien kunnen worden. Aangezien er in Nederland nog weinig aandacht is voor literatuur die geschreven is door migranten van gemengde afkomst, en eigenlijk voor *mixed race* in het algemeen — op dit aspect zal ik in een ander hoofdstuk nader op ingaan — zal dit raakvlak als uitgangspunt dienen in mijn scriptie. Migranten zijn tegenwoordig een veelbesproken onderwerp in de media: zo verscheen er onlangs een artikel in *de Volkskrant* waaruit blijkt dat de Nederlandse regering Griekenland en Italië wil steunen door een deel van de toegestroomde vluchtelingen van hen over te nemen: ‘Het kabinet staat positief tegenover de herverdeling van asielzoekers uit Griekenland en Italië over andere landen in Europa’ (Bakker 2015).

In mijn scriptie komt dit raakvlak tussen *mixed race* en migranten terug, omdat ik mij zal richten op de in 2002 gepubliceerde debuutroman van Semira Dallali. Zowel de protagonist uit het boek als de schrijfster is van gemengde afkomst. Daarnaast kan Dallali gezien worden als migrantenauteur, omdat zij half Tunesisch, half Nederlands is. De roman draait om de worsteling van de protagonist met haar lichaam — haar onbewoonbare lichaam. Naar aanleiding van een droom besluit ze terug te

---

¹ Naast de tragische mulat zijn er nog meer termen om te verwijzen naar mensen van *mixed race*. Zo wordt het woord mesties bijvoorbeeld gebruikt om iemand met een Europese en een Indiaanse ouder te omschrijven (Lund 2012: ix).

gaan naar Amsterdam in de hoop rust te vinden, om gebeurtenissen die eerder in haar leven hebben plaatsgevonden te accepteren.

Aangezien deze roman alleen al voor genoeg stof voor de analyse zorgde, heb ik er voor gekozen om mij uitsluitend te richten op dit werk. Ik had er ook voor kunnen kiezen om meer werken bij mijn onderzoek te betrekken. Dit zou geleid hebben tot een contrastieve analyse waaruit wellicht zou hebben gebleken of mijn geselecteerde benadering ook op andere werken van toepassing is. Door echter de keuze te maken om één roman te analyseren kan ik dieper ingaan op de roman. Op deze wijze doe ik zo veel mogelijk recht aan de complexiteit van *mixed race*, in plaats van een klein gedeelte te bespreken en dit gedeelte te vergelijken met andere werken. Hiermee wil ik echter niet zeggen dat het mij zonder meer gelukt is om *mixed race* in zijn totaliteit in de roman te analyseren.

In de analyse van deze roman vormt de volgende vraag de leidraad: op welke manier wordt lichamelijkeheid in *Onbewoonbaar lichaam* van Semira Dallali ingezet om het effect van de *mixed race* van de protagonist te verbeelden? Om een antwoord te formuleren op deze vraag zal ik in het eerste hoofdstuk op basis van postkoloniale theorieën, de benadering van migratieliteratuur en *mixed race* studies een context schetsen voor mijn onderzoek.

In het tweede hoofdstuk zal ik uitleggen welke begrippen uit de literatuurbenadering narratologie ik zal toepassen in mijn analyse: deze benadering zal ik gebruiken, omdat dit mogelijkheden biedt om de gelaagdheid van een verhaal te analyseren waardoor de verschillende verhaalniveaus met elkaar vergeleken kunnen worden. De narratologie alleen houdt echter niet genoeg rekening met de complexiteit van de context waarin de roman ontstaan is. Daardoor ga ik naast de narratologie ook concreter in op *mixed race* studies door uit te leggen op welke manier het begrip ‘sancties’ relevant is voor mijn analyse van *Onbewoonbaar lichaam*. Het zal hierbij voornamelijk gaan om de sancties verstoting, geweld en hokjesdenken.

Daarna volgt in het derde hoofdstuk de analyse van de roman. Aan de hand van de in het vorige hoofdstuk uitgewerkte instrumentarium zal onderzocht worden op welke manier lichamelijkeheid ingezet wordt in de roman *Onbewoonbaar lichaam* om het effect van de gemengde afkomst van het hoofdpersonage te verbeelden.

I. Theoretisch kader: identiteit sinds het postkolonialisme

Voor ik nader inga op de benadering van migratieliteratuur en de *mixed race* studies zal ik eerst een brede context schetsen door drie belangrijke postkoloniale denkers aan te halen. Hiermee zal ik laten zien op welke manier het postkolonialisme invloed heeft gehad op het begrip identiteit en hoe deze invloed tegenwoordig nog steeds merkbaar is. Wat hebben migratieliteratuur en *mixed race* studies verder met elkaar te maken? In hoeverre is mijn onderzoek vernieuwend ten opzichte van deze al bestaande wetenschappelijke onderzoeksgebieden? Hoe dragen migratieliteratuur en *mixed race* studies bij aan mijn onderzoek naar lichamelijkeheid in *Onbewoonbaar lichaam*?

I. Postkoloniale denkers

Om aan te geven op welke manier postkoloniale theorieën van belang zijn voor de analyse van de roman *Onbewoonbaar lichaam* zal ik drie postkoloniale denkers aanhalen — Edward Said, Frantz Fanon en Homi Bhabha — en hun kijk op het begrip identiteit nader toelichten. Voor ik deze denkers aanhaal wil ik er eerst op wijzen dat de term ‘postkolonialisme’ moeilijk te definiëren is, omdat het woord bepaalde dingen suggereert die niet lijken te kloppen:

[...] the term ‘postcolonialism’ is *not* the same as ‘*after* colonialism’, as if colonial values are no longer to be reckoned with. It does *not* define a radically new historical era. Nor does it herald a brave new world where all the ills of the colonial past have been cured. Rather, ‘postcolonialism’ recognises both historical *continuity* and *change*. (McLeod 2010: 39)

De term ‘postkolonialisme’ is problematisch, omdat het suggereert dat er een nieuwe tijd is aangebroken waarin discoursen uit het koloniale verleden niet langer aanwezig zijn. Dat dit niet klopt zal blijken uit het begrip identiteit: zo zal duidelijk worden dat discussies over het begrip identiteit binnen deze postkoloniale theorieën tegenwoordig nog steeds actueel zijn.

De literatuurtheoreticus Edward Said betoogt in zijn werk *Orientalism* dat kennis deel uitmaakt van het kolonisatieproces, ook al was deze kennis meer gebaseerd op ideologie dan op waarheid. Zo droegen representaties van de ander — mensen uit niet-westerse landen — niet alleen bij aan het definiëren van de eigen westerse cultuur, maar werden deze representaties ook gezien als rechtvaardiging van het kolonialisme: ‘Said argues that representations of the ‘Orient’ in European literary texts, travelogues and other writings contributed to the creation of a dichotomy between Europe and its ‘others’, a dichotomy that was central to the creation of European culture as well as to the maintenance and extension of European hegemony over other lands’ (Loomba 2005: 43). De binaire tegenstellingen tussen westerse landen en niet-westerse landen droegen bij aan het zelfbeeld — de vorming van de identiteit — van westerse landen: ‘[...] if colonised people are irrational, Europeans are rational; if the former are barbic, sensual, and lazy, Europe is civilisation itself, with its sexual appetites under control and its dominant ethic that of hard work; if the Orient is static, Europe

can be seen as developing and marching ahead; the Orient has to be feminine so that Europe can be masculine' (Loomba 2005: 45).

Dit is echter een wederzijds proces: waar kennis over niet-westerse landen leidt tot het zelfbeeld van mensen uit westerse landen, heeft kennis uit westerse landen ook invloed op het zelfbeeld van mensen uit niet-westerse landen. Zo schrijft Frantz Fanon, gespecialiseerd in het proces van kolonisatie en dekolonisatie, in *Black Skin, White Masks* over de gevolgen voor zwarte mensen in een Westerse, blanke wereld tijdens en na de kolonisatie. Volgens Fanon bestaat de zwarte man uit twee dimensies: 'One with his fellows, the other with the white man. A Negro behaves differently with a white man and with another Negro. That this self-division is a direct result of colonialist subjugation is beyond question' (Fanon 2008: 8). In een gekoloniseerd land komt de gekoloniseerde in contact met de cultuur van de kolonisator. Dit leidt ertoe dat zwarte kinderen van jongs af aan door bijvoorbeeld het lezen van schoolboeken blanke denkbeelden overnemen: in deze beelden wordt de blanke gepresenteerd als held, terwijl de zwarte de slechterik vertolkt. Doordat kinderen zich tijdens het lezen als vanzelfsprekend met de held identificeren, identificeren zwarte kinderen zich met de blanke held: 'There is identification — that is, the young Negro subjectively adopts a white man's attitude' (Fanon 2008: 114). Zolang de zwarte kinderen onder elkaar blijven, zijn ze zich niet bewust van deze denkbeelden: dit verandert wanneer zij naar de blanke wereld verhuizen: '[...] but the first encounter with a white man oppresses him with the whole weight of his blackness' (Fanon 2008: 116). De zwarte man leert zichzelf, volgens Fanon, in deze westerse wereld vanuit de derde persoon — vanuit de blanke denkbeelden — kennen en dit leidt tot zelfvervreemding. Zijn status is vanaf dat moment afhankelijk van de mate waarin hij de nieuwe cultuur overneemt en zijn oude cultuur achter zich laat: 'He becomes whiter as he renounces his blackness, his jungle' (Fanon 2008: 9). Fanon spreekt over een 'wit masker' als de zwarte man zich gaat gedragen naar blanke maatstaven. Dit masker kan echter niet voorkomen dat hij nog steeds als zwarte behandeld wordt: zijn zwarte huidskleur wordt door blanke mensen als belangrijker gezien dan zijn witte gedrag. Hieruit valt te concluderen dat de zwarte man in de blanke wereld niet als blanke geaccepteerd wordt.

De derde postkoloniale denker, literatuurwetenschapper Homi Bhabha, bouwt voort op Fanons idee van identiteit, maar bekritiseert tegelijkertijd Saids notie van identiteitsvorming. Zo betoogt Bhabha dat Said uitgaat van statische relaties: '[...] Said ignores the self-representations of the colonised and focuses on the imposition of colonial power rather than on the resistances to it. By doing so, he promotes a static model of colonial relations in which 'colonial power and discourse is possessed entirely by the coloniser' and therefore there is no room for negotiation or change' (Loomba 2005: 46). Volgens Bhabha zijn koloniale relaties helemaal niet stabiel, omdat de identiteit van de kolonisator en de identiteit van de gekoloniseerde afhankelijk van elkaar zijn. Met deze constatering sluit hij zich aan bij Fanon die betoogt dat de identiteit afhankelijk is van de mate waarin de gekoloniseerde in contact komt met de kolonisator. Doordat Bhabha identiteitsvorming ziet als een onstabiel en aan verandering onderhevig proces, introduceert hij het begrip hybriditeit — een hybride identiteit. Toch is er vanuit de wetenschap kritiek op zijn denken aangezien hij de

gekoloniseerde als homogeen en universeel beschouwt: ‘However, despite the accent on hybridity and liminality, Bhabha generalises and universalises the colonial encounter’ (Loomba 2005: 149-150).

II. Migratieliteratuur

Deze postkoloniale discussies over identiteit zijn tegenwoordig nog steeds actueel. Zo verscheen in 2000 het artikel *Het multiculturele drama* van Paul Scheffer in het NRC. Dit artikel zorgde voor veel ophef, omdat Scheffer beweerde dat de integratie van generaties immigranten in Nederland mislukt is. Dit komt, volgens hem, doordat er een grote culturele kloof is ontstaan tussen allochtonen en autochtonen: ‘Of die wetten nu worden nageleefd of niet, vooral in de gezinscultuur kan een aanmerkelijke afstand worden vastgesteld tussen de gangbare omgangsvormen in Nederland en het normbesef binnen de islamitische gemeenschappen’ (Scheffer 2000). Deze kloof wordt in stand gehouden, omdat kinderen al van jongs af aan opgroeien in gescheiden werelden: als voorbeeld noemt Scheffer het onderwijs waarin witte en zwarte scholen de scheiding in stand houden.

Scheffer betoogt dat deze kloof verkleind kan worden door niet langer trots te zijn op het idee dat Nederland geen nationale identiteit heeft: ‘We slaan onszelf op de nationale borst omdat we denken er geen te hebben. Die grenzeloze houding van Nederlanders draagt niet bij tot integratie, omdat daar achter maar al te vaak een afstandelijke en achteloze samenleving schuilgaat’ (Scheffer 2000). Deze houding leidt tot een illusie van tolerantie: immigranten worden getolereerd en ze mogen hun eigen identiteit behouden, maar juist deze houding en het gebrek aan een eigen nationale identiteit hebben de kloof tussen de culturen veroorzaakt: ‘[...] nu worden hele generaties onder het mom van tolerantie afgeschreven’ (Scheffer 2000).

Volgens antropologe Halleh Ghorashi zijn dergelijke debatten, zoals deze zijn ontstaan naar aanleiding van Scheffers artikel, gevaarlijk, omdat de nadruk blijft liggen op het verschil tussen de cultuur van migranten en de Nederlandse cultuur: ‘Within this discourse migrants’ culture is seen as completely different from and even opposite to Dutch culture’ (Ghorashi 2007: 170). Vaak wordt er in deze debatten gesproken over een ‘wij’ en ‘zij’ en dit is riskant. Ghorashi stelt dat identiteit in deze debatten gezien wordt als homogeen en statisch waarbij vermenging van de verschillende culturen en identiteiten niet mogelijk is. Het denken in ‘wij’ en ‘zij’ is, volgens Ghorashi, het gevolg van de verzuiling in Nederland: mensen identificeerden zich tijdens de verzuiling met de eigen groep — de eigen zuil — waardoor men dacht in de wij-zij tegenstelling. Ghorashi betoogt dat migranten — voornamelijk migranten uit Islamitische landen — tegenwoordig ook vanuit dit onderscheid benaderd worden. Dit leidt ertoe dat er zelfs over hen gedacht wordt als een Islamitische zuil: ‘[...] they were mentally fitted into a new kind of Islamic pillar’ (Ghorashi 2007). Volgens Ghorashi voorkomt dit publiekelijke debat over absolute categorieën dat multiculturele identiteiten de ruimte krijgen om te bestaan.

In *New Germans, New Dutch* stelt Liesbeth Minnaard dat de veronderstelling van een statische en homogene nationale identiteit tegenwoordig niet langer te verdedigen is: ‘National identities were never static, nor homogenous, but under the influence of transnational migration and other forms of globalisation this (false but influential) assumption has become absolutely untenable’ (Minnaard

2008: 13). In haar werk onderzoekt Minnaard op welke manier migratieliteratuur de grenzen van het denken in nationale identiteiten opzoekt en openbreekt, en ruimte biedt voor nieuwe discourses: '[*New Germans, New Dutch*] considers literature as an alternative source of (aesthetic) knowledge and as a privileged sphere of reflection and contemplation on the contested issue of national identity' (Minnaard 2008: 14).

Ook volgens Heike Paul, deskundige op het gebied van Noord-Amerikaanse cultuur en literatuurstudies, is identiteit geen statisch en homogeen gegeven. Zij definieert identiteit als een web van relaties waarbij verschillende factoren betrokken zijn: identiteit is een dynamisch proces dat aan verandering onderhevig is (Paul 1999: 2). Zo beweert Paul aan de hand van het boek *Jasmine* (1989) van schrijfster Bharati Mukherjee dat identiteit niet alleen gevormd wordt door een combinatie van de cultuur uit het thuisland van de protagonist Jasmine en de Amerikaanse cultuur waarin ze terecht komt, maar ook op basis van de verschillende mensen die zij ontmoet tijdens haar reis door Amerika. Daarnaast is de vorming van identiteit aan de hand van immigratie een wederzijds proces: 'The narrative insists on immigration being a "two-way traffic," a process that affects and changes the immigrant woman in the same way as it affects and changes American society' (Paul 1999: 107).

Het kan echter gesteld worden dat de benadering van migratieliteratuur verschillende fases heeft doorlopen. In de wetenschap werden romans van migranten in eerste instantie vaak aangeduid met de term migrantenliteratuur: romans waarbij de nadruk lag op het autobiografische aspect van het werk (Minnaard 2008: 233). Migrantenliteratuur werd, met andere woorden, gezien als een weergave van het levensverhaal van iemand die tussen twee culturen in leeft. Zo schreef Salman Rushdie bijvoorbeeld *Fury*, het boekenweekgeschenk van 2001 dat werd uitgegeven onder het thema "Het land van herkomst — schrijven tussen twee culturen".

Schrijver Hafid Bouazza verzette zich actief tegen deze overheersende lezing: 'In his early years a striking feature of his work [...] was his explicitly advertised resistance to the ways in which he and his novels were received and to the labels attached to his writing' (Louwse 2012: 244). Bouazza zette zich af tegen benamingen als migrantenschrijver of Marokaans-Nederlandse schrijver: volgens hem was hij een Nederlandse auteur, omdat hij in het Nederlands schreef. Zijn werk werd dan ook gewaardeerd om zijn literaire kenmerken: in recensies over zijn roman *Momo* werd bijvoorbeeld veel aandacht besteed aan het buitengewone Nederlands dat hij gebruikt — neologismen, onbekende Nederlandse woorden — waardoor de veronderstelde scheiding tussen een allochtone en autochtone schrijver niet langer opgaat (Louwse 1999: 371). Zo schreef columniste Aleid Truijens in *de Volkskrant* over *Momo*: 'Bouazza heeft zich superieur onttrokken aan de eis een duit in het zakje van de 'allochtonenproblematiek' te doen, om cultureel correct te worstelen 'tussen twee culturen'. Daarvoor is zijn schrijftalent te groot; het gaat zijn eigen weg' (Truijens 1998).

Naast de verandering in de benadering van migrantenliteratuur, veranderde ook de term om dergelijke werken aan te duiden: het begrip migratieliteratuur werd gebruikelijker. De nieuwe term is veel breder. Migrantenliteratuur legde namelijk de nadruk op het biografische aspect van de schrijver dat bovendien vaak niet langer lijkt te kloppen voor schrijvers van tweede of derde generaties migranten. Minnaard verstaat daarom het volgende onder migratieliteratuur: 'The term 'literature of

migration' refers to literary performances of cultural transformation resulting from migration' (Minnaard 2008: 234). Migratieliteratuur is dus een literaire uiting van culturele veranderingen die het gevolg zijn van migratie.

Toch blijft de achtergrond van een migrantenauteur en de context waarin het boek ontstaan is een belangrijk onderdeel in de benadering van (migratie)literatuur: '[Hafid Bouazza's] work summons the readers to take seriously the very notion of background and to recognise that, at least as far as literature is concerned, *context* is also text and consequently requires reading' (Louwerse 2012: 249).

III. *Mixed race studies*

Professor *Applied Linguistic* Adrian Holliday definieert identiteit aan de hand van twee componenten: *inherent cultural identities* en *creative cultural identities* — onvrijwillige en vrijwillige identiteit (Holliday 2010: 21). Onder *inherent cultural identities* wordt een constellatie bedoeld: '[...] which, though imposed by the way in which society defines us — and indeed other societies define us, in the case of national cultural perceptions — can be seen as the resources of the material that we have to work with' (Holliday 2010: 20). *Creative cultural identities* zijn culturele identiteiten die gecreëerd zijn op basis van keuzes: iemand kan bijvoorbeeld beslissen bepaalde handelingen te verrichten om een bepaalde cultuur uit te dragen. Holliday onderscheidt, met andere woorden, een identiteit die van buitenaf opgelegd is — onvrijwillig — en een identiteit die het resultaat is van keuzes — vrijwillig.

Met het oog op *mixed race studies* is het onderscheid tussen een vrijwillige identiteit en een onvrijwillige identiteit interessant. Jayne O. Ifekwunigwe, deskundige op het gebied van diaspora- en cultuurstudies, gebruikt de term *mixed race* als ze individuen omschrijft die '[...] according to popular folk concepts of 'race' and by known birth parentage embody two or more worldviews or, in genealogical terms, descent groups' (Ifekwunigwe 2004: xxi). Volgens Ifekwunigwe moeten de individuen van *mixed race* deze multiculturele invloeden met elkaar verzoenen. Individen kunnen bepaalde fysieke kenmerken bezitten, zoals huidskleur, haarkleur en vorm van het lichaam, die hun gemengde afkomst bewijzen: de mate waarin zij hinder ondervinden van deze kenmerken is afhankelijk van de sociale betekenissen die de buitenwereld aan deze uiterlijke kenmerken verbindt. Ifekwunigwe beweert dat naast deze sociale betekenissen van fenotypen ook sociale klasse, gender, generaties en plaatselijkheid belangrijke variabelen zijn die invloed hebben op de mate waarin een individu hinder van zijn of haar *mixed race* ondervindt. Hieruit valt te concluderen dat sociale betekenissen van fenotypes, sociale klasse, gender, generaties en plaatselijkheid voorbeelden zijn van Hollidays onvrijwillige identiteit.

De medisch sociologe Olumide houdt zich in haar boek *Raiding the Gene Pool* echter verre van een definitie van *mixed race*. Volgens haar is het belangrijk om niet te streven naar een definitie van *mixed race*, omdat een definitie statische kenmerken met zich meebrengt. *Mixed race* bevat zo veel verschillende elementen dat dit niet samen te brengen is in één definitie. Daarentegen kan er gesteld worden dat *mixed race* de tegenhanger is van de notie van het pure ras — een statisch gegeven dat wel samen te vatten is in een definitie, namelijk dat van homogene kenmerken die gebaseerd zijn op essentialistische verschillen. Olumide hanteert daarom liever *mixed race* condities. *Mixed race*

condities zijn ‘... patterns and commonality of experience among those who obstruct whatever purpose race is being put to at a particular time’ (Olumide 2002: 2). Onder deze condities verstaat Olumide dus patronen en ervaringen die mensen van *mixed race* tegenkomen en opdoen. Zo richt Olumide haar onderzoek op sociale sancties als belangrijke patronen en ervaringen.

Sancties spelen, volgens Jill Olumide, binnen *mixed race* studies een rol wanneer er gekeken wordt naar de mate waarin individuen van gemengde afkomst zich vrij voelen om zich naar hun afkomst te gedragen en zich te begeven tussen de verschillende culturele groepen. Het gaat hierbij dus om de ervaring van de situatie. De mate waarin een individu van *mixed race* deze vrijheid ervaart is afhankelijk van de binnen verschillende groepen gevormde mening over *mixed race*: ‘Most often individuals and families wanted to be able to express their difference positively and to move freely within their different cultural groups. The extent to which this was possible often rested with the groups themselves and the views expressed there about race mixing’ (Olumide 2002: 118).

Olumide spreekt over sociale sancties wanneer deze individuen in hun vrijheid worden beperkt op basis van hun gemengde afkomst. Dat ze hier spreekt over sancties — straffen — komt doordat uit haar onderzoek blijkt dat het om de ervaring van gevolgen gaat die als negatief geïnterpreteerd worden. Zo komt Olumide het vaakst de volgende sancties tegen: verstoting door familie en vrienden, aangestaard worden in publieke ruimtes, reputatieverlies, hokjesdenken, geweld en verdachtmaking. Volgens Olumide reageren individuen van *mixed race* verschillend op de sancties: ‘[...] there was a range of responses and variations in the severity with which sanctions were experienced’ (Olumide 2002: 136-137).

Ifekwunigwe onderscheidt in haar werk *‘Mixed Race’ Studies: A Reader* drie verschillende fasen binnen het denken over *mixed race*. De eerste fase noemt Ifekwunigwe ‘the age of pathology’ (Ifekwunigwe 2004: 8). In de negentiende eeuw kwam het denken in *mixed race* voor het eerst voor. Het beeld van rassenvermenging als een sociale ziekte werd een veelvoorkomend onderzoeksgebied binnen de biologie, antropologie, sociologie en geschiedenis. Rassenvermenging werd als sociale ziekte beschouwd, omdat men vond dat rassenvermenging het zuivere ras aantastte. Waar *mixed race* aanvankelijk als gevaarlijk werd beschouwd, werd dit beeld in het begin van de twintigste eeuw gedeeltelijk bijgesteld.

In de tweede fase hebben *mixed race* studies volgens Ifekwunigwe vorm gekregen. Ifekwunigwe noemt dit ‘the age of celebration’ (Ifekwunigwe 2004: 8). Aan de ene kant kwam er in deze fase erkenning voor het belang van objectieve studies naar *mixed race*, aan de andere kant werd identiteit gezien als een complex en veranderlijk proces waardoor studie naar de identiteit van iemand van gemengde afkomst bemoeilijkt werd. In de derde en laatste fase ontstaat er kritiek op het denken over *mixed race*. Volgens deze kritiek heeft *mixed race* geresulteerd in een nieuwe categorie binnen het categorisatieproces, namelijk de categorie *mixed race*. Als reactie op het denken over *mixed race* ontstond in de derde fase het discours van de *multiraciality*. Ifekwunigwe noemt deze fase ‘the age of critique’ (Ifekwunigwe 2004: 8).

Het moge duidelijk zijn dat het definiëren van *mixed race* onbegonnen werk is: de kenmerken zijn zo uiteenlopend dat er niet één duidelijke lijn in getrokken kan worden. Naast deze

ondefinieerbaarheid van het begrip *mixed race*, speelt de vraag naar de invulling van de identiteit van iemand van gemengde afkomst ook een grote rol. Hoe kan tenslotte de identiteit van iemand van gemengde afkomst vorm krijgen als *mixed race* al uit zo veel verschillende aspecten bestaat?

IV. *Mixed race* in het nu

Na de eeuwwisseling werd *mixed race* in Amerika en Groot-Brittannië officieel erkend tijdens volkstellingen.² Zo was het in Amerika mogelijk om bij de volkstelling van 2000 meerdere etniciteiten aan te geven en was het in Groot-Brittannië mogelijk om in 2001 aan te geven van gemengde afkomst te zijn (Parker en Song 2001: 2). Het voornaamste kritiekpunt op deze nieuwe volkstellingen binnen *the age of critique* was echter dat nu ook *mixed race* een categorie is — iets waar het discours zich juist expliciet tegen verzette.

Daarnaast is er vanuit de wetenschap veel aandacht voor *mixed race*: zo verschenen bijvoorbeeld de studies van Jayne O. Ifekwunigwe en Jill Olumide naar *mixed race*. Toch is het object van studie binnen de onderzoeksgebieden verschillend: waar de nadruk van mixed race studies vanuit de biologie, de antropologie en de sociologie op de mens ligt, behoort ook de literatuur tot het object van studie. In 2013 verscheen bijvoorbeeld de studie *Mixed Race Stereotypes in South African and American Literature: Coloring Outside the (Black and White) Lines* van Diana Mafe over *mixed race* in Zuid-Afrikaanse en Amerikaanse literatuur. Daarin onderzocht zij hoe verschillende auteurs het stereotype van de tragische mulat gebruiken om etnische categorieën te bekritisieren.

Mixed race komt in de literatuur niet alleen terug in de vorm van een tragische mulat: zo begon ik mijn scriptie met het boek *Dreams from My Father* (2007) van de Amerikaanse president Barack Obama, een boek dat heel expliciet draait om dit thema — hij is immers de zoon van een zwarte Afrikaanse vader en een blanke Amerikaanse moeder - maar in de roman wordt hij niet neergezet als een tragische mulat.

In vergelijking met Amerika en Engeland is de aandacht voor *mixed race* in Nederland kleiner. Eigen onderzoek op het internet resulteert bijvoorbeeld in meer zoekresultaten op het gebied van gemengde huwelijken dan op het gebied van kinderen van gemengde afkomst. Zo heeft het Centraal Bureau voor de Statistiek — een Nederlandse instantie die cijfermatige gegevens voor de overheid, de wetenschap en het bedrijfsleven bijhoudt — bijvoorbeeld een aparte tabel voor gegevens omtrent gemengde huwelijken, maar geen aparte tabellen die zich richten op *mixed race* kinderen. Daarnaast is het opvallend dat er ook in de tabel met geboortecijfers geen gegevens te vinden zijn over *mixed race* kinderen.

Waar er in Nederland wel degelijk Nederlandse literatuur te vinden is waarin *mixed race* een belangrijk thema is, zijn er minder boeken geschreven door auteurs van *mixed race* en is hier nog weinig over geschreven vanuit de wetenschap. Toch verscheen het artikel *Memories of Interracial Contacts and Mixed Race in Dutch Cinema* van Pamela Pattynama waarin zij Nederlandse films met

---

² 'The first population censuses of the new century in Britain and North America will, in different ways, give administrative and political recognition to the growing multiplicity of ethnic genealogies' (Parker en Song 2001: 2).

Nederlandse literatuur vergelijkt. In het artikel haalt ze de schrijvers Marion Bloem en Alfred Birney — beide van gemengde afkomst — aan. Ze constateert dat er een verschil is tussen films en literatuur: waar Nederlandse films voornamelijk laten zien op welke manier het koloniale verleden tegenwoordig nog invloed heeft op de identiteitsvorming van individuen van *mixed race* in Nederland, weten Nederlandse schrijvers zich los te zingen van het idee dat identiteit verbonden is aan plaats en tijd: ‘Both Bloem’s and Birney’s work evoke Sarah Ahmed’s notion of mixed race: not as inbetweennes, not as the struggle between two racial identities [...]. Claiming transnational identities that are not restricted to one place or time, Indo-Dutch authors contribute to urgent reflection on a transnational world’ (Pattynama 2007: 80). Belangrijk voor mijn onderzoek is dat zij spreekt over een transnationale identiteit in literatuur over *mixed race*. Pattynama’s onderzoek legt echter op een veel nadrukkelijker manier de nadruk op de relatie tussen Nederland en de voormalige kolonie dan ik in mijn onderzoek zal doen: ‘This essay explores the (post)colonial relationship between the present-day Netherlands and its former colony the Dutch East Indies [...]’ (Pattynama 2007: 69).

Maar wat hebben *mixed race* studies en migratieliteratuur nu met elkaar te maken? En wat draagt mijn onderzoek bij aan de discussies die over deze twee onderwerpen gevoerd worden?

Het moge allereerst duidelijk zijn dat het begrip identiteit een belangrijk concept is binnen postkoloniale theorieën, de benadering van migratieliteratuur en *mixed race* studies. Zo hebben verschillende postkoloniale denkers zich afgezet tegen het idee dat identiteit statisch en homogeen is. Deze nieuwe invulling van de identiteit valt ook terug te vinden in de manier waarop maatschappelijke debatten gevoerd worden over migranten en in de manier waarop migratieliteratuur benaderd wordt. Ook in *mixed race* studies is identiteit belangrijk: waar een definitie van *mixed race* problematisch is, is het definiëren van identiteit voor iemand van gemengde afkomst al helemaal moeilijk.

Daarnaast is er een zekere overlap te vinden tussen *mixed race* studies en migratieliteratuur: zo heeft zowel de migrantenauteur als een individu van gemengde afkomst te maken met verschillende culturen. Dit brengt de veronderstelling met zich mee dat zij beiden tussen culturen in staan. In beide gevallen gaat dit gepaard met het idee dat deze culturen tot een zeker conflict leiden dat het definiëren van een identiteit bemoeilijkt.

Er hoeft echter niet altijd sprake te zijn van overlap, want waar de auteur van migratieliteratuur niet per definitie van *mixed race* hoeft te zijn — beide ouders van de auteur kunnen tenslotte uit hetzelfde land afkomstig zijn — hoeft iemand van gemengde afkomst niet per definitie een migrant te zijn. Zo bleek namelijk uit de definitie van *mixed race* van Ifekwunigwe dat een kind met ouders die allebei een ander denkbeeld of geloofsovertuiging hebben ook als *mixed race* gezien kan worden: dit betekent dat ras niet altijd zichtbaar is in de vorm van uiterlijke kenmerken.

Mijn onderzoek zal precies op het raakvlak liggen van *mixed race* studies en migratieliteratuur. Ik zal ze namelijk combineren door mij te richten op een migrantenauteur van *mixed race*, namelijk Semira Dallali die van Tunesisch-Nederlandse afkomst is. Ik zal de rol van lichamelijkeheid in haar roman *Onbewoonbaar lichaam* onderzoeken: uiterlijke kenmerken — met name huidskleur — zijn

namelijk belangrijke onderdelen binnen de *mixed race* studies en de postkoloniale theorieën waardoor de nadruk ligt op het verschil tussen mensen, op het anders zijn. Daarnaast richt ik mij op hoe de protagonist haar gemengde afkomst ervaart en hoe dit van invloed is op haar identiteitsvorming. Hierdoor combineer ik verschillende onderzoeksgebieden met elkaar: ik zal namelijk migratieliteratuur vanuit de invalshoek van *mixed race* studies benaderen. Dit leidt tot een onderzoek dat vanuit een sociologische en antropologische invalshoek een literaire tekst benadert.

2. Methode: narratologie en sancties

Ik heb betoogd dat mijn onderzoek interdisciplinair van karakter is doordat ik de roman *Onbewoonbaar lichaam* vanuit de invalshoek van *mixed race* studies zal benaderen. In dit hoofdstuk zal ik uitleggen hoe ik mijn onderzoek precies zal uitvoeren. Dit zal ik doen aan de hand van concepten uit de narratologie zoals de Nederlandse literatuurwetenschapper Mieke Bal deze omschrijft in haar boek *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative* en uit *mixed race* studies. Deze laatste concepten zijn nodig, omdat de narratologie alleen geen rekening houdt met de complexiteit van de context waarin de roman ontstaan is.

I. Narratologie

Mieke Bal definieert de narratologie als volgt: '*Narratology* is the ensemble of theories of narratives, narrative texts, images, spectacles, events; cultural artifacts that 'tell a story'. Such a theory helps to understand, analyse, and evaluate narratives' (Bal 2009: 3). Volgens Bal bestaat elke verhalende tekst uit een fabula: dit is een reeks van chronologische en logisch op elkaar volgende gebeurtenissen. De manier waarop deze gebeurtenissen gepresenteerd worden, wordt het verhaal genoemd: '*A story* is the content of that text, and produces a particular manifestation, inflection, and 'colouring' of the fabula; the fabula is presented in a certain manner' (Bal 2009: 5).

In een narratieve tekst hoeven de gebeurtenissen uit de fabula echter niet altijd chronologisch geordend te zijn. Eén van de manieren waarop het verhaal afwijkt van de fabula is wanneer er gebruik gemaakt wordt van retroversies: 'Seen from the moment in the fabula which is being presented when the anachrony intervenes, the event presented in the anachrony lies either in the past or in the future' (Bal 2009: 83). Er is sprake van een retroversie wanneer de omschreven gebeurtenissen in het verleden hebben plaatsgevonden.

Retroversies hebben tot gevolg dat het verhaal zich op verschillende niveaus kan afspelen. Het is interessant om te onderzoeken op welke niveaus het verhaal in *Onbewoonbaar lichaam* zich afspeelt — om te onderzoeken of er retroversies voorkomen in de roman — omdat het verhaal onder andere gaat over de acceptatie van verschillende gebeurtenissen die eerder in het leven van de protagonist hebben plaatsgevonden.

Naast retroversies zijn er nog twee concepten uit de narratologie die voor mijn analyse van belang zijn: de verteller en de focalisator. De verteller is degene die, in het geval van een roman, uitspraken doet in de vorm van een tekst (Bal 2009: 18). In een roman kan er zowel gesproken worden van een verteller die geen onderdeel is van het verhaal — een externe verteller — als een verteller die aan zichzelf refereert als een karakter binnen het verhaal — een interne verteller.

Met de focalisator wordt diegene aangeduid vanuit wiens perspectief het verhaal verteld wordt: 'The focalizer [...] is an aspect of the story [the] narrator tells. It is the represented 'colouring' of the fabula by a specific agent of perception, the holder of the 'point of view'' (Bal 2009: 18). Ook de focalisator valt onder te verdelen in een externe focalisator en een interne focalisator. Er is sprake van een interne focalisator wanneer deze samenvalt met een personage. Het is mogelijk dat de focalisator samenvalt met verschillende karakters in het verhaal wat leidt tot een verhaal dat vanuit meerdere

perspectieven weergegeven wordt. Wanneer de focalisator niet samenvalt met een personage in het verhaal, is er sprake van een externe focalisator.

Het is interessant om het onderscheid tussen de verteller en de focalisator in *Onbewoonbaar lichaam* te maken en te onderzoeken, om zodoende te bepalen vanuit welk perspectief de situaties omschreven zijn en daarmee vast te stellen wie kleuring geeft aan deze beleveniswereld: is het de visie van een personage uit het verhaal die weergegeven wordt of is de visie niet gebonden aan een personage?

Zodra deze onderdelen vastgesteld zijn, is het mogelijk om aan de hand van de manier waarop de gedachten en gevoelens van de focalisator in het boek verbeeld worden een karakterisering te maken van de protagonist: 'Moreover, a story contains other information that, though connected less directly with a certain character, contributes as much to the image of that character that is offered to the reader. What a figure does is as important as what he or she thinks, feels, remembers, or looks like' (Bal 2009: 115).

Volgens Bal helpen vier principes de lezer om een beeld van karakters in het boek te construeren. Zo betoogt zij dat herhaling van bepaalde omschrijvingen, ophoping van verschillende omschrijvingen, relaties met anderen en veranderingen in eigenschappen samen het beeld van een personage construeren: 'Repetition, accumulation, relations to other characters, and transformations are four different principles which work together to construct the image of a character' (Bal 2009: 127). In mijn analyse zal ik alleen ingaan op de constructie van het beeld van de protagonist, tenzij dit beeld geconstrueerd wordt in vergelijking met omschrijvingen van andere personages: hierbij gaat het dus om een beeldconstructie aan de hand van relaties met anderen.

II. Sancties

Het voornaamste concept uit de *mixed race* studies dat ik zal gebruiken om de rol van lichamelijkeheid in de roman te onderzoeken is 'sancties'. In mijn analyse van *Onbewoonbaar lichaam* wil ik mij richten op de sancties verstoting, geweld en hokjesdenken. De nadruk zal liggen op hoe de protagonist deze sancties ervaart.

Volgens Olumide ervaren mensen van gemengde afkomst vaak een vorm van verstoting: 'The rejection, by close family, of relationships and children defined as 'mixed' is possibly the most debilitating and widespread of the sanctions reported' (Olumide 2002: 120). Verstoting komt op verschillende niveaus voor. Zo komt uit het onderzoek naar voren dat sommige mensen compleet uit de familie gezet worden, terwijl bij anderen de familiebanden minder expliciet doorgesneden worden. Het is interessant om te onderzoeken in hoeverre de protagonist in de roman het gevoel heeft te maken te hebben met verstoting en wat deze mogelijke verstoting voor invloed op haar heeft.

Naast verstoting zal ik ook onderzoeken op welke manier geweld in de roman voorkomt. Zo kan geweld verschillende vormen aannemen: Olumide noemt de volgende vormen: '[...] verbal, written and physical abuse' (Olumide 2002: 125). In de analyse van *Onbewoonbaar lichaam* zal het zwaartepunt met name liggen op het verbale en fysieke misbruik — seksueel geweld.

De derde sanctie heeft te maken met de manier waarop individuen van gemengde afkomst het denken in hokjes ervaren. Onder hokjesdenken verstaat Olumide: '[...] a tendency to place individuals within predetermined ethnic or racial groupings' (Olumide 2002: 131). Volgens haar is hokjesdenken een ernstige sanctie: '[...] it is one which continues to lead to allegations of confused identity and damaged sense of belonging' (Olumide 2002: 130). Hokjesdenken kan zelfs zo ver gaan dat een individu van *mixed race* niet langer de vrijheid ervaart om de eigen identiteit vorm te geven: 'Its seriousness, for those considered to be mixed or mixing, is linked to difficulties over naming and to other denials of social space and rights, such as the freedom to self-define' (Olumide 2002: 131). Ik zal de mate onderzoeken waarin de protagonist het idee heeft de ruimte te krijgen om haar eigen identiteit vorm te geven. Hierbij zal ik gebruik maken van de postkoloniale theorie van Frantz Fanon waarin hij spreekt over 'witte maskers' door mij te richten op de uiterlijke kenmerken van de protagonist. Hoe ervaart de protagonist deze herkenbaarheid van haar huidskleur?

Zoals aangegeven zal ik in de roman *Onbewoonbaar lichaam* onderzoeken op welke manier lichamelijke ingezet wordt om het effect van *mixed race* te verbeelden. Door concepten uit de narratologie toe te passen, wordt er inzicht gekregen in de verschillende verhaalniveaus en vanuit wie deze verhaalniveaus ervaren worden. Deze inzichten verbeelden het onderdeel effect uit mijn onderzoeksvraag. Vervolgens geven de verschillende sancties de mogelijkheid om de aspecten lichamelijke en *mixed race* uit mijn vraag te onderzoeken. Tezamen zouden ze een beeld kunnen geven van het effect van *mixed race* dat vanuit een bepaald personage in verschillende verhaalniveaus ervaren wordt en hoe lichamelijke deze ervaring verbeeldt.

3. *Mixed race in Onbewoonbaar lichaam*

Onbewoonbaar lichaam is de debuutroman van Semira Dallali. De roman is in 2002 uitgegeven door uitgeverij Vassallucci. Zoals de titel al suggereert, speelt lichamelijke een belangrijke rol in de roman. Naar aanleiding van een droom besluit de half Tunesische, half Nederlandse protagonist, Semira Djerba, terug te gaan naar Amsterdam in de hoop rust te vinden door de gebeurtenissen die in haar leven zijn voorgevallen te accepteren.³ Veel van de gedachtes en ervaringen die aan deze gebeurtenissen verbonden zijn, worden gepresenteerd in de vorm van een *stream of consciousness* waardoor niet altijd duidelijk is op welk moment bepaalde gebeurtenissen zich hebben afgespeeld in Semira's leven. Opvallend is dat er naast *stream of consciousness* weinig directe rede voorkomt in de roman.

Semira wekt bij haar moeder, Marga, weerzien op: als Semira bijvoorbeeld op zesjarige leeftijd overgeeft, heeft Marga geen medelijden met Semira. Ook verbiedt Semira's moeder veel, zoals het dragen van plateazolen, het spelen van softbal en het drinken van frisdrank. Op tienjarige leeftijd krijgt Semira voor het eerst opmerkingen van de conciërge over haar lichaam te horen. Later maken de opticien, de huisarts, de barman en de leraar Nederlands ook ongepaste opmerkingen. Als ze elf is verwijst Marga op een negatieve manier naar Semira's vader en op de terugweg van een vakantie moet Semira de zonnebril afzetten van haar moeder, omdat Marga ervan overtuigd is dat mensen bij de douane Semira aanzien voor een Palestijnse terrorist. Op een foto en verhalen van Marga en haar moeder na, weet Semira weinig over haar vader.

Semira gaat voor het eerst op kamers in Amsterdam. Ze deelt het huis met een Iraniër. In Amsterdam raakt ze geïntrigeerd door een Afrikaanse man. Daarnaast ontmoet ze een jongen van *mixed race*. Nadat ze een keer met elkaar naar bed zijn geweest, zien ze elkaar niet meer. Marga wordt met kanker opgenomen in het ziekenhuis van Amsterdam. In de nacht van 18 augustus 1985 wordt Semira van de fiets geduwd: een man dwingt haar om met hem mee te gaan. Na de verkrachting komt ze in Amsterdam herhaaldelijk een meisje tegen dat ze Curly noemt: ze krijgen een conflict waardoor Semira haar begint te ontlopen. Een paar jaar later ontmoet Semira ook een meisje van gemengde afkomst, Farah. Zij vertelt Semira dat haar vader is omgekomen bij een auto-ongeluk.

Negen jaar na de verkrachting, besluit Semira naar aanleiding van een droom terug te gaan naar Amsterdam, de stad waar ze eerst woonde. Tijdens de wandeling door Amsterdam omschrijft Semira zichzelf in spiegels, in winkelruiten en aan de hand van vergelijkingen met mensen die ze tegenkomt. Ze loopt door voor haar bekende straten, loopt langs plekken waar ze vroeger kwam en kijkt toe hoe brandweermannen een vuur blussen. Op een gegeven moment denkt ze iemand te herkennen die de enige getuige was tijdens de nacht van de verkrachting. Ze verzwikt haar enkel waardoor de herinnering aan de verkrachting bovenkomt. Een jongen en een meisje helpen haar overeind. Na het

---

³ Aangezien de schrijfster van het boek en de protagonist dezelfde voornaam dragen, zal ik vanaf nu naar de schrijfster verwijzen met Semira Dallali of Dallali en naar de protagonist met alleen de voornaam, Semira.

eten van een tompouce gaat Semira terug naar huis. Thuis besluit Semira contact te zoeken met de familie van haar vaderskant.

Tot nu toe heeft de schrijfster van de roman nog geen tweede boek uitgebracht, ondanks dat verschillende recensenten lovend schreven over haar debuutroman. Zo schrijft recensent Jann Ruyters in *Trouw*: ‘Die kracht [van het boek] schuilt in hoe zij de ervaring van haar ikfiguur invoelbaar maakt: het onteigend worden, het vervreemd raken van het eigen lichaam en daardoor van je plek in de wereld’ (Ruyters 2002). Waar Ruyters zich voornamelijk richt op het thema verkrachting, draait de roman volgens recensent Linde Roels om familie en het terugvinden ervan. Echter, ook zij prijst in *Leesidee* de manier waarop de inhoud van de roman vormgegeven wordt: ‘Alleen al het poëtische proza waarin deze thematiek van onthechting en thuiskomst vorm krijgt, volstaat om ook voor Semira Dallali voortaan een plaats binnen de Nederlandse letterkunde te reserveren’ (Roels 2002).

Hoewel Ruyters en Roels in hun recensies spreken over de multiculturele achtergrond van de schrijfster, nemen zij beiden het woord migratieliteratuur niet in de mond. Uit een interview met de schrijfster blijkt dat ze zelf ook aangeeft zich niet specifiek een migrantenschrijfster te voelen: ‘De in Nederland geboren schrijfster voelt geen speciale band met de allochtone auteurs die de laatste jaren sterk in opkomst zijn. “Er is natuurlijk het on-Nederlandse aspect dat we gemeenschappelijk hebben. Maar qua stijl is er eigenlijk geen verwantschap”’ (Rosenberg 2002). En precies dit on-Nederlandse aspect zorgt ervoor dat deze roman interessant is om te bekijken vanuit het perspectief van *mixed race* studies.

‘Ik hoorde het klapperen van een paar vleugels als een fokzeil in de wind. De lucht was blauw, het rook fris en ik herinnerde me het ruisen van oceaanwater [...]’ (Dallali 2002: 9). Dit zijn de eerste zinnen uit de roman *Onbewoonbaar lichaam* van Semira Dallali. Uit dit citaat kan worden opgemaakt dat het verhaal verteld wordt in de eerste persoon enkelvoud, waardoor de verteller onderdeel is van het verhaal: er is dus sprake van een interne verteller. Naast de verteller valt ook de focalisator geregeld samen met de ik-persoon: ‘Ik liep over een kronkelig pad in een bos zonder de richting te weten. Op een driesprong zag ik een oranje kraal liggen en raapte hem op. Het was een mooie gladde, koele kraal, misschien een carneool of een agraat’ (Dallali 2002: 13). Door het woordje ‘zag’ in de tweede zin valt te concluderen dat de ik-persoon naar de kraal kijkt. Hierdoor wordt de kraal in de tweede en derde zin het object van de blik waardoor de focalisatie samenvalt met de protagonist die op dat moment door het bos liep: de omschrijving die daarop volgt, laat Semira’s interpretatie van de kraal zien.

Hoewel er niet door de hele roman heen sprake hoeft te zijn van een interne verteller en interne focalisator is het belangrijk om te constateren dat de kleuring van het verhaal voornamelijk door Semira gegeven wordt: met andere woorden, vanuit haar inzichten en herinneringen krijgt de lezer de subjectieve weergave van de werkelijkheid mee. Deze weergave kan op verschillende niveaus omschreven worden: vanuit Semira die terugkijkt op de wandeling door Amsterdam, vanuit Semira die door Amsterdam loopt en terugkijkt op haar jeugd en vanuit Semira als klein kind. Het is

interessant om te kijken of deze kleuring gaandeweg in de roman veranderd, aangezien het boek draait om de acceptatie van gebeurtenissen in het verleden. De subjectieve weergave van de werkelijkheid in de roman zou zelfs in verband gebracht kunnen worden met de inzichten en herinneringen van de schrijfster zelf: doordat de protagonist en de schrijfster dezelfde voornaam dragen en beiden van Tunesisch-Nederlandse afkomst zijn, zou het kunnen dat de roman autobiografische elementen bevat.

I. Verstoting

Als Semira op weg naar Amsterdam in de trein tegenover een meisje zit dat slurpt, denkt Semira terug aan haar verleden. Semira verbindt de geluiden die het meisje maakt en de bewegingen van haar mond aan de mond van haar moeder:

Tegenover me [in de trein] zat een boterblond, jong meisje in een nachtblauwe trenchcoat met een vreemde, ongeverfde mond, die onbedoeld nukvig en ontevreden stond. Het waren eigenwijze, onhandelbare lippen waarmee ze nipte van een kartonnen bekertje. Ze slurpte een beetje, maar het ergerde me niet.

Ik had een fobie voor eet- en drinkgeluiden [...] Ik beschouwde de mond als het domein van onsmakelijkheden, van sardonisch tot sadistisch, of die nu fysiek of verbaal waren. Het was begonnen met de mond van Marga, mijn moeder. (Dallali 2002: 19)

Uit dit citaat kan een aantal dingen geconcludeerd worden.⁴ Deze retroversie wordt, ten eerste, in gang gezet door de associatie met het lichaam: de mond van het meisje doet Semira denken aan de mond van haar moeder. Daarnaast kan geconstateerd worden dat er ook in dit citaat sprake is van een interne verteller en interne focalisator. Beide vallen namelijk samen met de protagonist Semira die op dat moment in de trein zit: zo legt Semira haar gevoelens over de geluiden die het meisje maakt uit — ‘[...] het ergerde me niet’ (Dallali 2002: 19). Na de witregel legt Semira in een retroversie uit dat haar fobie voor eet- en drinkgeluiden veroorzaakt is door haar moeder. Door de omschrijving die daarop volgt blijkt dat deze retroversie niet daadwerkelijk geïnterpreteerd wordt door Semira als klein kind: ‘Als de woede wegvloede, bleef er altijd een restantje spijt kleven, een hol weemoedig gevoel over mijn relatie met Marga’ (Dallali 2002: 22). Semira zou als klein kind namelijk nog niet weten dat ze

---

⁴ Deze retroversie zou gelezen kunnen worden als een verwijzing naar de oedipale fase — ook wel fallische fase. Volgens de grondlegger van de psychoanalyse Sigmund Freud is deze fase een onderdeel van de psychoseksuele ontwikkeling van het kind. Volgens Freud creëren meisjes een seksueel verlangen naar hun vader. Dit doen zij door zich in eerste instantie tot hun moeder te richten, maar doordat zij geen penis hebben, kunnen zij hun moeder niet bevredigen: ‘Bij meisjes zou volgens Freud het geslachtsverschil gevoelens van jaloezie en van tekortgedaan zijn oproepen’ (Verhulst 2005: 24). Freud betoogt dat zij hier haar moeder de schuld van geeft, waardoor ze zich uiteindelijk richt op haar vader. Om deze verlangens te bedwingen, stelt Freud dat er toch enige identificatie plaatsvindt met de moeder. Dat hier een vergelijking tussen de mond van het meisje en die van Semira’s moeder gemaakt wordt, zou volgens Freud niet vreemd zijn: de mond doet namelijk denken aan de vrouwelijke vagina en zoals Freud beweerde nemen meisjes het hun moeder kwalijk dat ze geen penis hebben. Dit wordt bevestigd in het voorbeeld, want Semira heeft allesbehalve fijne associaties met de mond en dat is volgens haar begonnen bij haar moeder.

elke keer opnieuw — ‘altijd’ — na een dergelijke situatie met spijt achter zou blijven. Doordat Semira in de trein nog steeds kampt met een fobie voor drinkgeluiden, valt uit deze citaten op te maken dat de situatie van vroeger door Semira in de trein altijd nog net zo ervaren wordt.

Naast dit voorbeeld denkt Semira tijdens haar wandeling door Amsterdam vaker terug aan gebeurtenissen in het verleden waaruit blijkt dat de verhouding tussen moeder en dochter niet goed is. Een ander voorbeeld — deze retroversie is niet het gevolg van een associatie met lichamelijke — is wanneer Semira zes jaar is en zich zo ziek voelt dat ze moet overgeven. ‘Van kindsbeen af had ik weerzin bespeurd bij Marga [...] Met een verwrongen, zuur gezicht, de mondhoeken laaggetrokken, de tanden net ontbloot, veegde ze eerst met keukenrol en toen met een dweil de vloer schoon, terwijl ik slapjes bleef staan en niet een tweede keer naar de gekorrelde drab durfde te kijken’ (Dallali 2002: 45-46). In plaats van een liefdevolle moeder die haar zieke kind troost en verzorgt, wijst ze haar kind af: ‘Marga vroeg niets, maar gebod ‘veeg je voeten af met toiletpapier’, nadat ze een slinger papier had afgescheurd en in een prop had aangereikt, en verdween’ (Dallali 2002: 46).

‘Rond mijn negende was het mode om een in een cirkel gebogen metaaldraadje om de hals te dragen. Eraan bungelden een paar vierkante, witte kralen met ingeprente zwarte letters, die de initialen van de draagster vormden’ (Dallali 2002: 71). Wanneer Semira dit ook wil gaan dragen, is haar moeder hier fel op tegen omdat Semira’s initialen volgens haar moeder ook de afkorting zijn van de *Sicherheits Dienst*. Volgens Marga zou dit verkeerde ideeën oproepen: ‘Marga was ervan overtuigd dat die letters om de nek van een donker negenjarig meisje de gedachte aan een fascistische, moorddadige beulenbrigade zouden oproepen’ (Dallali 2002: 72). Het blijkt dat de initialen alleen voor Marga niet het probleem vormen: de combinatie van de initialen en de huidskleur van haar dochter tezamen maken namelijk dat Semira het kettinkje niet mag dragen.

Dat Marga bang is voor verkeerde opvattingen van andere mensen, blijkt ook uit een andere retroversie. Wanneer Marga, Semira’s zusje en Semira bij de grenspost tussen Nederland en Duitsland rijden, moet Semira van Marga haar zonnebril afzetten: ‘Ze zien je aan voor een Palestijnse terrorist, met die zwarte kop’ (Dallali 2002: 77). Het gaat Marga opnieuw niet alleen om de zonnebril: zo wekt de combinatie van een zonnebril en een donkere huid volgens Marga de verkeerde ideeën op. Ook op latere leeftijd wijst Marga Semira af:

Toen ik elf jaar oud was, beet Marga me verwijtend ‘je stinkt’ toe. ‘Je stinkt, net als je Arabische vader, naar gebakken ui. Ga je in ’s hemelsnaam wassen.’ [...] Ze week van me weg met de schijn dat mijn stank een persoonlijk affront gold, maar met eronder de triomf dat zich nu eindelijk mijn ware aard, die van de dochter van die Arabier, openbaarde — zij had het altijd al geweten. (Dallali 2002: 47)

Waar deze voorbeelden wijzen op een slechte moeder-dochter relatie, laten ze ook zien dat Marga de nadruk legt op Semira’s huidskleur en de gelijkenis die zij vertoont met haar vader. Dit zorgt ervoor dat Semira een verband legt tussen haar gemengde afkomst en de afwijzing door haar moeder waardoor ze uiteindelijk zelfs een compliment van haar moeder — ook al is dit compliment gebaseerd

op afgunst — op dezelfde wijze interpreteert: “Jij,’ zei ze, ‘jij bent mooi en exotisch, niet zo’n rozig vadsig varken als ik.’ Ik protesteerde, maar het was niets dan ruis in de oren van Marga’ (Dallali 2002: 49). Marga prijst haar dochter door de nadruk te leggen op het verschil tussen Semira en haar, maar juist doordat het in de roman gaat om etnische verschillen is het compliment veel geladener.

Waar de eerdere voorbeelden verteld werden aan de hand van retroversies, vraagt Semira zich het volgende af wanneer ze zichzelf gedurende haar tocht door Amsterdam in een ruit bekijkt: ‘Wat was ik eigenlijk van haar? Het gezicht dat ik zag terugstaren was overduidelijk dat van het kind van ‘die Arabier’. Was het daarom dat ze me niet verdragen kon? Dat ze als ze naar mij keek die boeman in de ogen zag?’ (Dallali 2002: 83). Uit dit citaat blijkt dat Semira de afwijzing van haar moeder nog steeds verbindt aan de uiterlijke gelijkenis die zij toont met haar vader waardoor er nog niets veranderd is tussen de interpretatie van Semira als kind en Semira wanneer zij door Amsterdam loopt. Waarom Marga daarentegen de gelijkenis van Semira met haar vader zo erg vindt, blijft echter onduidelijk aangezien het verhaal voornamelijk een weergave van de werkelijkheid is vanuit het perspectief van Semira en zij vrijwel niets weet over haar vader — behalve dat hij hen op een gegeven moment in de steek heeft gelaten.

II. Geweld

Op verschillende momenten in haar leven krijgt Semira te maken met geweld. Dit geweld neemt verschillende vormen aan: zo maken mensen niet alleen opmerkingen over haar lichaam, maar wordt ze ook daadwerkelijk verkracht. Het volgende citaat is een voorbeeld van één van de vormen van geweld dat verteld wordt aan de hand van een retroversie:

‘[...] Jij hebt het uiterlijk om een ster te worden. Ik zie in jou wel een toekomstig filmster of een Miss Holland.’ In een flits zag ik [de conciërge] mysterieus kijken [...] Een blik die me plotseling zelfbewuste, vrouwelijke contouren gaf, die me uitstanste en rechtop zette als een kartonnen kleedpop. In die lichtlustige bewondering kreeg ik vorm, weliswaar van bordkarton, maar met de belofte van meer en driedimensionaal. (Dallali 2002: 36-38)

Hoewel uit deze retroversie niet blijkt dat Semira de opmerkingen van de conciërge als verwarrend ervaart, is het woord ‘kleedpop’ opvallend: er is namelijk sprake van een zekere objectivering. Het woord suggereert een bepaalde passieve houding van Semira: het is namelijk de mannelijke blik die haar construeert en niet zichzelf. Bovendien toont deze bewoording dat niet specifiek haar lichaam het object van de blik is, maar een willekeurig vrouwelijk lichaam dat op elk moment vervangen kan worden door een nieuwe ‘kleedpop’ — een kleedpop is tenslotte een vervangbaar voorwerp.

Waar Semira in die tijd de situatie niet als ongepast ervoer, kijkt Semira in Amsterdam op een andere manier terug naar dergelijke situaties: ‘Maar ook al was mijn gezicht onderhevig aan strenge tucht, het lukte niet het te disciplineren tot een dociel masker dat mijn eigenlijke voorkomen zou camoufleren en beschermen als een pleister een wond’ (Dallali 2002: 36). Hieruit valt op te maken dat Semira het gevoel heeft zich te moeten beschermen — ‘als een pleister een wond’. Aangezien de

retroversie over de conciërge op deze omschrijving volgt, is het te concluderen dat Semira in Amsterdam de opmerking van de conciërge wel degelijk als verwarrend ervaart waardoor zij het gevoel heeft zich te moeten beschermen.

Dit wordt versterkt doordat de retroversie met de conciërge aangevuld wordt met nog andere situaties waarin Semira opmerkingen te horen heeft gekregen. In dit geval gaat het om situaties met haar opticien, haar huisarts, een barman en haar leraar Nederlands. “Hé, schone squaw!’ riep de barman, toen ik een glas seven-up wilde bestellen. ‘Mag ik in je tipi komen?’” (Dallali 2002: 41). Doordat de barman het woord ‘squaw’ gebruikt, legt hij de nadruk op Semira’s buitenlandse uiterlijk.⁵ Net zoals de opmerkingen van de conciërge, interpreteert Semira in die tijd ook deze situatie niet als verwarrend.

Een insnoerende pijn zette op rond mijn hals en in mijn gezicht toen ik bedacht dat het minutieuze besef van poriën, lippen, wimperharen, oogopslag, neusvleugel, jukbeen, kaaklijn, polsbeweging, lichaamswelving — dat intense bewustzijn aan de periferie van mijn lichaam — in al haar ziekelijke proporties, pas ná augustus 1985 was ontstaan. (Dallali 2002: 41)

Deze omschrijving volgt de reeks retroversies op waarin duidelijk wordt op welke manier Semira met misbruik te maken heeft gehad, als Semira tijdens de wandeling door Amsterdam in een koffiehuis gaat zitten. De datum die Semira noemt, is echter een verwijzing naar de verkrachting waarover tot dan toe in het boek nog weinig duidelijk is.⁶ Uit het citaat blijkt dat de gebeurtenis ervoor gezorgd heeft dat Semira extra gevoelig is geworden voor haar eigen voorkomen — haar uiterlijke kenmerken die het resultaat zijn van haar *mixed race*. ‘Waarom had ik nooit eerder een verband gelegd? [...] Ik probeerde te doorgronden hoe [mijn lichaam] ooit was geweest en hoe het geweest zou zijn als— maar wat ik me herinnerde was dat ik nooit iets gezien had in de spiegel. In ieder geval niets bijzonders’ (Dallali 2002: 41-42). Aangezien ze zichzelf voor de gebeurtenis zou omschrijven als ‘niets bijzonders’ valt op te maken dat ze zichzelf door de gebeurtenis anders is gaan zien. Waar ze haar lichaam omschrijft met de termen ‘ziekelijke proporties’, vervolgt ze de omschrijving met het volgende: ‘Het gezicht was nog altijd onuitstaanbaar en beschamend naakt’ (Dallali 2002: 42). Hieruit blijkt dat Semira zich in eerste instantie als normaal beschouwde, maar sinds de gebeurtenis is ze zich bewust geworden van haar opvallende uiterlijk.

---

⁵ Squaw = indiaanse vrouw (Van Sterkenburg 1996: 1207).

⁶ Hierbij zou ik graag willen verwijzen naar theorieën over traumaverwerking, zoals het werk van de Nederlandse psychiater Bessel van der Kolk waarin hij vier manieren omschrijft waarop trauma’s invloed hebben op het geheugen: *traumatic amnesia*, *global memory impairment*, *trauma and dissociation* en *sensori-motor organization of traumatic experience*. Voornamelijk de eerste manier, *traumatic amnesia*, zou een interessante uitbreiding op mijn analyse van *Onbewoonbaar lichaam* kunnen zijn: er is namelijk sprake van *traumatic amnesia* wanneer iemand zich de traumatische gebeurtenis niet meer kan herinneren (Van der Kolk en Fisler 1995: 509). Aangezien dit het geval is bij Semira — ze kan zich de datum en dat er toen iets gebeurde echter nog wel herinneren — zou het kunnen dat Semira te maken heeft met *traumatic amnesia*.

Wanneer Semira door Amsterdam loopt, ziet ze een hond voor een winkel op de grond liggen. Doordat ze zich identificeert met de — in haar woorden kwetsbare — hond, krijgt de lezer de indruk dat ze nog een keer met misbruik te maken heeft gehad: ‘Aan de voet van de Haarlemmerstraat lag een hond op de stoep [...] Ik voelde haar naakte vacht als mijn eigen huid. Ik voelde de voegen tussen de stoepstenen als strenge vingers sporen van tijd trekken en rilde. Ik herinnerde me niet de vloer van de gymzaal waar ik gelegen had, net zo naakt en weerloos’ (Dallali 2002: 23). Interessant aan dit citaat is dat de lezer op de hoogte wordt gebracht van iets dat de protagonist zelf op dat moment niet meer weet waardoor de interne focalisator vervangen wordt door een externe focalisator: waar de interne focalisator aangeeft zich te kunnen verplaatsen in de hond, beschrijft de verteller nu een situatie die Semira in Amsterdam niet meer weet, namelijk de vloer van de gymzaal waar Semira naakt en weerloos gelegen had. Het beeld van Semira op de vloer van de gymzaal en de omschrijving van de ‘strenge vingers’ wekken de suggestie op van seksueel misbruik. Opvallend is echter dat deze korte mededeling alleen gedaan wordt op basis van de lichamelijke associaties die Semira heeft door de aanblik van de hond en doordat Semira zich in Amsterdam verder niets meer kan herinneren van deze gebeurtenis, blijft het bij een suggestie.

Lichamelijke associaties spelen ook een belangrijke rol als Semira de verkrachting in augustus weer kan herinneren: ‘Ik haal mijn hand door mij haar. Een lok kietelde met de teerheid van een poezensnor langs mijn wang. *Een vinger knakt. Iets zweemt langs mijn wang: het is een nylon panty*’ (Dallali 2002: 85). Semira associeert de pluk haar die op haar wang kietelde met een nylon panty die in de herinnering ook langs haar wang zweemde.⁷ Om te benadrukken hoe traumatisch de herinnering is, wordt de retroversie in cursieve letters en in onvoltooid tegenwoordige tijd beschreven: op dat moment herinnert Semira zich in het nu weer wat er toen gebeurde. Zo wordt duidelijk dat ze door een man van haar fiets geduwd wordt als ze in het donker onder een viaduct doorfietst. Doordat hij een pistool bij zich heeft, dwingt hij haar om mee te gaan. Waar ze precies heengaan en hoe de verkrachting heeft plaatsgevonden, blijft onverteld. De retroversie eindigt als volgt: ‘*Ik lig met mijn wang op mijn arm en prijs me gelukkig dat ik geen modderige lel van het vochtige mosgroene hout heb opgelopen door er met mijn gezicht op te vallen. Dat ik niet besmeurd ben met schimmelige plekken die hem ervan zouden overtuigen dat ik door en door verrot ben. Dat ik dood moet*’ (Dallali 2002: 90).

Dit einde legt de nadruk op Semira’s uiterlijk: zij is er namelijk van overtuigd dat een imperfectie aan haar uiterlijk ertoe zou hebben geleid dat de man die haar verkracht heeft haar ook zou hebben gedood. Dit besef leidt tot een verandering in de manier waarop Semira zich tot dan toe heeft verhouden tot haar uiterlijk — dat hier een verandering optreedt, wordt benadrukt door de cursieve letters en de onvoltooid tegenwoordige tijd waarin de retroversie beschreven wordt.

---

⁷ Opnieuw zou ik willen verwijzen naar het werk van Van der Kolk waaruit blijkt dat herinneringen aan bepaalde verdrongen gebeurtenissen teruggehaald kunnen worden wanneer diegene een sterke prikkel ervaart die overeenkomt met een prikkel die geassocieerd wordt met de verdrongen gebeurtenis: ‘Generally, recall is triggered by exposure to sensory or affective stimuli that match sensory or affective elements associated with the trauma’ (Van der Kolk en Fisler 1995: 509). In het geval van Semira komt de prikkel van de pluk haar langs haar wang overeen met de nylon panty die volgens de herinnering gebruikt is tijdens de verkrachting.

Hoewel uit de retroversies blijkt dat Semira als klein kind de opmerkingen over haar lichaam niet als verontrustend heeft ervaren, is ze dit wel gaan doen na de verkrachting: zij werd zich namelijk na de verkrachting, zoals eerder gesteld, extreem bewust van haar uiterlijk — waar ze zich eerst als normaal omschreef, werd ze zich na de verkrachting bewust van haar opvallende uiterlijk dat een gevolg is van haar gemengde afkomst. Hierdoor beschouwt zij zichzelf schuldig aan de verschillende vormen van geweld. Doordat Semira de verkrachting herbeleefd, past dit beeld zich opnieuw aan: het negatieve beeld van haar uiterlijk verandert in een positief beeld. Semira beseft dat haar uiterlijk misschien wel haar leven gered heeft — op deze verandering in interpretatie zal ik later nog dieper ingaan.

III. Hokjesdenken

Semira ervaart niet alleen het seksuele geweld als een gevolg van haar uiterlijk, maar ook denkt zij dat mensen uit haar omgeving haar proberen te categoriseren op basis van uiterlijke kenmerken. Dit blijkt uit Semira's omschrijving van zichzelf die vooraf gaat aan de retroversies over het geweld:

[Mijn gezicht] oogde dwars en kwetsbaar tegelijk, alsof de verschillende onderdelen niet goed waren aangehecht of eigenwijs weigerden samen te werken. Ook was de oorsprong ervan slecht te bepalen: elk continent van het zuidelijk halfrond was wel aan bod gekomen bij het gissen ernaar, wat mensen om een of andere reden graag deden. Dat was wel minder geworden, maar niet opgehouden toen ik blikken begon te ontwijken. (Dallali 2002: 35-36)

Uit dit citaat valt op te maken dat Semira ook de blikken van mensen in verband brengt met haar gemengde afkomst. Naar haar idee proberen mensen uit de omgeving in te schatten waar zij vandaan komt, maar volgens Semira is haar afkomst moeilijk te achterhalen: haar uiterlijk is namelijk gekenmerkt door haar *mixed race* — haar gezicht is zowel dwars als kwetsbaar. Daardoor past ze niet in de gebruikelijke categorieën. Opvallend is dat Semira dit idee baseert op uiterlijke kenmerken, want volgens haar zorgen deze kenmerken ervoor dat andere mensen beseffen dat zij van gemengde afkomst is.

Maar wat heeft dit nu precies te maken met de situaties waarin zij misbruikt is en ongewenste opmerkingen te horen heeft gekregen? Doordat dit citaat de voorbeelden van de ongepaste opmerkingen voorafgaat — op dat moment heeft Semira verkrachting nog niet herbeleefd — valt te betogen dat Semira in Amsterdam de verschillende vormen van seksueel geweld koppelt aan haar lichaam: door de omschrijving uit het citaat worden namelijk de verschillende retroversies geprikkeld. Hierdoor blijkt dat ze niet alleen de opmerkingen koppelt aan haar lichamelijkeheid, maar ook verbindt aan haar uiterlijke kenmerken die het gevolg zijn van haar *mixed race* en deze kenmerken ervaart zij, zoals blijkt uit het citaat, als een last, omdat ze niet in de gebruikelijke hokjes passen. Met andere woorden, door de manier waarop de verschillende verhaalniveaus door elkaar heenlopen, valt te constateren dat Semira de verschillende vormen van misbruik tijdens haar wandeling door Amsterdam als het gevolg ziet van haar gemengde afkomst.

Op een gegeven moment ontmoet Semira een ‘lotgenoot’, een meisje dat net als zij *mixed race* is en met wie ze zich door deze achtergrond kan identificeren. De meisjes kunnen zich in elkaar herkennen doordat ze beiden ‘niet thuis te brengen’ zijn:

We herkenden elkaar meteen. We waren allebei van het niet thuis te brengen type. Het type dat altijd de vraag naar afkomst ontlokt. Die geheimzinnige afkomst was een gedeelde trots, wat eigenlijk binnenstebuiten gekeerd onbehagen was. Onbehagen omdat we, ondanks onze heimwee, nergens konden terugkeren. (Dallali 2002: 62)

Het kan gesteld worden dat in dit citaat ‘het type’ te maken heeft met uiterlijke kenmerken, omdat dit zichtbare effecten zijn van hun afkomst. Deze zichtbare kenmerken veroorzaken volgens Semira de vraag naar hun ondefinieerbare afkomst. Waar uit mijn vorige voorbeeld blijkt dat de ondefinieerbaarheid door Semira vaak als probleem ervaren wordt, laat ze in deze omschrijving weten dat het ook iets is om trots op te zijn. Echter, doordat ze het daarna omschrijft als ‘binnenstebuiten gekeerd onbehagen’ blijkt dat ze het ondefinieerbare wel degelijk als een probleem ziet.

Daarnaast is het woordje ‘thuis’ in deze omschrijving erg interessant, omdat ‘thuis’ een subjectief woord is dat op meerdere manieren te definiëren is: een gevoel dat iemand heeft wanneer hij of zij zich thuis voelt of de mate waarin mensen uit de omgeving vinden dat iemand binnen hun definitie van ‘thuis’ passen. Uit het citaat blijkt dat Semira en het meisje nergens te plaatsen zijn en geen plek hebben waar zij zich thuis voelen. Hun thuisloosheid is, met andere woorden, het ondefinieerbare. De enige plek waar ze thuis zijn, is de plek van het ondefinieerbare. Deze ondefinieerbare plek valt in verband te brengen met *Dream City* waar Zadie Smith over spreekt: een denkbeeldige plek waar mensen van *mixed race* leven die op basis van uiterlijke kenmerken niet eenzijdig zijn en waar gesproken wordt vanuit een groep — ‘we’ — in plaats van vanuit het individu — ‘ik’ (Smith 2009:137-138). Semira gebruikt in het citaat ook het woord ‘we’, in plaats van ‘ik’. Het valt dus te concluderen dat deze ondefinieerbare plek dezelfde plek als Smiths *Dream City*.

Opvallend is echter dat Semira in het verleden ook een jongen van *mixed race* heeft ontmoet, maar met hem voelt ze zich helemaal niet verbonden. Dat Semira haar identiteit geen vorm kan geven aan de hand van zijn identiteit — behalve op basis van verschil — heeft ermee te maken dat hij ervan overtuigd is dat hij zijn identiteit duidelijk kan definiëren: ‘Met afgemeten trots vertelde hij dat hij een Berber was, uit een aristocratisch geslacht’ (Dallali 2002: 56-57).

Waar Semira bliken van anderen interpreteert als een poging om haar te categoriseren, probeert Semira zichzelf in Amsterdam ook te plaatsen door zichzelf te bekijken: dit doet ze door zichzelf met anderen te vergelijken en door zichzelf in spiegels en winkelruiten te beschrijven. Zo wordt de eerste omschrijving van Semira gegeven aan de hand van een andere persoon: ‘Een helblond meisjeskop boven een kuitlange, zwarte jas trof me als een navrant tegenbeeld van mijzelf, dat als een exit-lichtbak in een donkere zaal op mijn netvlies bleef kleven’ (Dallali 2002: 21). Dat ze zichzelf alleen maar kan omschrijven aan de hand van kenmerken van iemand anders is interessant, omdat het proces van identiteitsvorming op die manier verloopt. Uiteindelijk eindigt de vergelijking als volgt: ‘Het lag

er zo dik bovenop dat de gelijkenis met Marga niet tot me doordrong. Ik was te gespist op wat ik niet had en de jonge vrouw op het perron wel, om op te merken wat ze was: het jeugdige evenbeeld van mijn moeder' (Dallali 2002: 22). Doordat het meisje lijkt op Semira's moeder blijkt dat Semira niet alleen vindt dat ze verschilt van het meisje, maar ook van haar moeder.

Door de manier waarop Semira zichzelf vergelijkt met anderen, kan in zekere zin gesteld worden dat ook Semira uitgaat van categorieën — de nadruk ligt namelijk op verschil. Dit wordt nogmaals bevestigd door de volgende omschrijving van Semira: 'Het was het gezicht van een Afrikaans masker: een complexe sculptuur van hoeken en rondingen met intense maar starre ogen, die angstiger keken dan ik mij bewust was en een sensuele maar stijve mond' (Dallali 2002: 25). Terwijl ze het meisje als helblond omschrijft, beschrijft Semira in Amsterdam zichzelf in de winkelruit als Afrikaanse. Het is opmerkelijk dat ze zichzelf omschrijft met de woorden 'Afrikaans masker': dit is namelijk een verwijzing naar de postkoloniale theorie van Frantz Fanon waarin hij spreekt over 'witte maskers'. Volgens Fanon leert het zwarte subject zich namelijk bekijken via de blik van de westerse wereld waardoor dit leidt tot zelfvervreemding. Dit gevoel probeert het zwarte subject tegen te gaan door een 'wit masker' te dragen — zich te gedragen naar blanke gebruiken — maar mensen blijven hem als zwart behandelen, omdat hij door zijn afkomst een zwarte huidskleur heeft.

In zekere zin kan gesteld worden dat Semira dit proces ook ervaart, alleen spreekt zij over een 'Afrikaans masker' en niet over een 'wit masker'. Doordat Semira de woorden en blikken van haar moeder en mensen uit Semira's omgeving interpreteert als een categoriesatieproces op basis van uiterlijke kenmerken blijft de nadruk liggen op het verschil. Dit ervaart Semira als een breuk tussen haar innerlijk en haar uiterlijk die tot gevolg heeft dat ze zichzelf ook als Afrikaanse gaat zien — tegengesteld aan een rozig vadsig varken, zoals haar moeder zichzelf omschrijft, en het helblonde meisje in de trein. Dit dwingt Semira ertoe om zich naar deze uiterlijke kenmerken te gedragen, maar de uiterlijke kenmerken die het bewijs zijn van haar *mixed race* blijven zichtbaar: 'Maar ook al was mijn gezicht onderhevig aan strenge tucht, het lukte niet het te disciplineren tot een dociel masker dat mijn eigenlijke voorkomen zou camoufleren en beschermen als een pleister een wond' (Dallali 2002: 36).

Zoals ik eerder geconstateerd heb is er een onderscheid te maken tussen hoe Semira de gebeurtenissen als kind interpreteerde, hoe Semira dezelfde gebeurtenissen interpreteerde in Amsterdam en hoe zij deze gebeurtenissen nu interpreteert. Semira's inzichten over de sancties veranderen namelijk wel degelijk: hierbij speelt het schuldgevoel een belangrijke rol. Aan het begin van de roman omschrijft Semira zichzelf als volgt: '[...] mijn wenkbrauwen, die hoog op mijn hoofd waren getrokken' (Dallali 2002: 25) en 'Wenkbrauwen die veel te hoog op mijn voorhoofd dwaalden' (Dallali 2002: 82), terwijl ze zichzelf aan het eind van het boek anders omschrijft: 'Mijn wenkbrauwen deden niet langer een poging onschuldig te kijken' (Dallali 2002: 96). Door deze omschrijvingen van Semira's wenkbrauwen kunnen de gevoelens onschuldig en schuldig aan elkaar verbonden worden. Deze verandering wordt versterkt wanneer Semira het volgende beseft: 'Ik ben verdomme gaan geloven dat het Mijn Verdiende Loon is [...] Het was waar: ik geloofde dat ik had gekregen wat ik verdiende, en,

in de perfecte cirkelredenering, dat ik verdiende wat ik gekregen had' (Dallali 2002: 95). Met dit besef in het achterhoofd gaat Semira naar huis. Thuis zoekt ze het woord 'trammelant' op in het woordenboek — een woord dat sinds de herbeleving van de verkrachting door haar hoofd spookt. Ze komt erachter dat het woord aansluit bij haar cirkelredentatie: '2 drukte, ruzie: *trammelant maken of schoppen* 3 moeilijkheden, narigheid: *trammelant krijgen*' (Dallali 2002: 96).

Zo denkt Semira in eerste instantie dat ze de afwijzing van haar moeder veroorzaakt heeft — trammelant schoppen. Marga heeft Semira namelijk altijd afgewezen door Semira te wijzen op het lichamelijke verschil tussen Semira en haar, de gelijkenis die Semira toont met haar vader en de negatieve opvattingen die andere mensen volgens haar hebben over Semira's huidskleur. Door deze verwijzingen is Semira de sanctie 'verstoting' gaan verbinden met haar lichamelijke kenmerken waardoor ze de sanctie tegelijkertijd ook in verband brengt met haar gemengde afkomst. Dit heeft ze als kind gedaan en tijdens de wandeling door Amsterdam nog steeds. Naarmate het boek vordert, verandert dit. Zo zoekt Semira aan het eind van de roman contact met de Tunesische kant van de familie, de Djerba's. Als Semira haar Tunesische familie voor de eerste keer via de telefoon spreekt, beseft ze het volgende: 'Het geschreeuw de onverstaanbare klanken, het dorre stemgeluid, het gebrek aan decorum: het leek allemaal het door Marga en [Marga's moeder] opgehangen beeld van barbaarse armoedigheid te bevestigen' (Dallali 2002: 104). Hoe meer contact Semira heeft met de Tunesische kant van haar familie, hoe meer Semira ontdekt dat deze beelden niet kloppen. Door de negatieve omschrijvingen van haar vader die haar moeder haar gegeven heeft, heeft Semira zich altijd schuldig gevoeld voor de manier waarop zij haar moeder aan haar vader herinnerde, maar nu Semira beseft dat deze beelden gecreëerd zijn door haar moeder, voelt zij zich niet langer schuldig.

Daarnaast verandert Semira's interpretatie van de sanctie 'geweld'. Waar Semira als kind de opmerkingen over zich heen liet komen — zelfs een letterlijke verwijzing naar haar afkomst vond ze niet verwarrend — ziet ze tijdens de wandeling door Amsterdam de vormen van misbruik wel degelijk als het gevolg van haar uiterlijk. Dit komt doordat Semira in Amsterdam ontdekt dat ze zich sinds de verkrachting extreem bewust is geworden van haar uiterlijke kenmerken. Met andere woorden, de indruk van zichzelf is veranderd sinds de verkrachting: waar ze zichzelf vroeger als normaal zag, ziet ze zichzelf sinds de verkrachting als opvallend. Hierdoor voelt zij zich schuldig, omdat ze het geweld interpreteert als een gevolg van haar uiterlijk, maar dit verandert opnieuw als Semira in Amsterdam de verkrachting herbeleeft. Doordat deze herbeleving eindigt met Semira's besef dat haar belager haar ook had kunnen doden als ze er anders uit had gezien of zichzelf verwond had, ontdekt Semira dat haar uiterlijke kenmerken die het gevolg zijn van haar *mixed race* niet langer het geweld veroorzaakt hebben, maar misschien juist haar leven hebben gered. De interpretatie van haar uiterlijk — van haar *mixed race* — heeft hiermee een andere wending genomen.

Deze veranderingen hebben invloed op de sanctie 'hokjesdenken'. Het beeld dat Semira van zichzelf, van haar *mixed race*, heeft veranderd namelijk. Zo leiden de gebeurtenissen er uiteindelijk toe dat Semira rust vindt in het ongrijpbare van haar identiteit — van haar *mixed race* — doordat ze beseft dat haar exotische uiterlijk ook als interessant opgevat kan worden en niet alleen als confronterend doordat ze niet past in de gebruikelijke hokjes. Nadat ze zichzelf niet langer als

schuldige ziet, is de omschrijving van haarzelf in de spiegel veranderd. Waar ze in het begin van het boek zichzelf omschreef met een Afrikaans masker op, is deze nu verdwenen: ‘Ik zag er inderdaad anders uit, al was het niet te zeggen hoe, maar nog altijd even vreemd en ongrijpbaar’ (Dallali 2002: 104). Hieruit valt op te maken dat Semira’s uiterlijk niet veranderd is, maar Semira’s beeld van zichzelf. Aan het eind van de roman accepteert ze dus dat ze niet past binnen de gebruikelijke categorieën. Semira beseft dat het ongrijpbare van haar uiterlijk en van haar identiteit ook juist als interessant gezien kan worden. Daarnaast zorgt het contact met haar Tunesische familie ervoor dat de Djerba’s niet langer alleen bestaan uit beelden die Semira gevormd heeft op basis van gegevens die zij gekregen heeft: ze leert ze in levende lijve kennen. Hierdoor leert ze haar identiteit vorm te geven aan de hand van haar gemengde afkomst: ‘De Djerba’s bestonden waarachtig. Ik was echt’ (Dallali 2002: 105).

Aan de hand van deze veranderingen valt te concluderen dat Semira in het heden terugblijkt op een ontwikkeling die zij tijdens de wandeling door Amsterdam heeft meegemaakt: ze is namelijk gaan beseffen dat ze zich niet langer schuldig hoeft te voelen voor haar gemengde afkomst, omdat haar *mixed race* de verschillende sancties niet veroorzaakt heeft: de sancties zijn haar overkomen. Hieruit valt op te maken dat Semira haar identiteit niet langer vormgeeft aan de hand van deze aspecten van haar *mixed race*, omdat zij ze niet langer ziet als aspecten van *mixed race*.

Conclusie

Op welke manier wordt lichamelijkheid in *Onbewoonbaar lichaam* van Semira Dallali ingezet om het effect van de *mixed race* van de protagonist te verbeelden? Het valt te concluderen dat lichamelijkheid het effect van *mixed race* op verschillende manieren verbeeldt. Allereerst worden namelijk meerdere verhaalniveaus zichtbaar door retroversies die vaak in gang gezet worden door associaties met het lichaam. Uit deze retroversies wordt duidelijk dat Semira de drie sancties — verstoting, geweld en hokjesdenken — aan haar lichamelijke eigenschappen verbindt. Doordat dit uiterlijk het gevolg is van haar *mixed race* interpreteert Semira deze gebeurtenissen als het gevolg van haar gemengde afkomst. Hieruit valt op te maken dat lichamelijkheid dus een belangrijke rol speelt in Semira's interpretatie van de verschillende gebeurtenissen.

Deze interpretatie verandert in het boek waardoor Semira's kijk op haar identiteit meeverandert. Waar ze zich door haar lichamelijke kenmerken en haar gemengde afkomst in het begin van het boek als schuldige van de gebeurtenissen zag, ontdekt Semira gaandeweg dat deze sancties haar zijn overkomen. Dit heeft tot gevolg dat Semira haar identiteit niet langer vormgeeft aan de hand van de sancties die zij in eerste instantie zag als het gevolg van haar gemengde afkomst, omdat zij ze niet langer ziet als onderdelen van haar gemengde afkomst. Door dit besef ervaart Semira haar gemengde en ondefinieerbare afkomst niet langer als confronterend, maar juist als een goede manier om vorm te geven aan haar identiteit.

Hieruit zou opgemaakt kunnen worden dat Semira's interpretatie van haar identiteit op basis van haar gemengde afkomst gedeeltelijk verschoven is van een — om terug te komen op Adrian Hollidays begrippen — *inherent cultural identity* naar een *creative cultural identity*: doordat Semira de sancties verbond aan haar gemengde afkomst, dacht zij dat deze aspecten van haar identiteit haar van buitenaf opgelegd waren — onvrijwillig — maar Semira ontdekt dat dit haar eigen interpretatie van de gebeurtenissen is. Hoewel Semira's *mixed race* altijd op een onvrijwillige manier invloed zal hebben op haar identiteit, is het vanaf dat moment haar eigen keuze hoe ze met de sancties en haar gemengde afkomst omgaat en is er dus ook sprake van een vrijwillige identiteit.

Naar mijn idee overstijgt Semira's bestaan door de ondefinieerbaarheid van haar afkomst de absolute tegenstelling die bestaat in het denken in etnische afkomst — een onderscheid dat in ieder geval al een grote rol speelt sinds het kolonialisme. Zo zou Semira's bestaan het onderscheid tussen westerse en niet-westerse landen onderuit halen dat westerse landen, volgens Edward Said, nodig hebben om vorm te geven aan hun identiteit. Semira's bestaan toont namelijk dat een identiteit ook vorm kan krijgen wanneer een afkomst ondefinieerbaar is en dus niet te categoriseren is in westers en niet-westers, in Nederlands en Tunesisch. Semira heeft daardoor het punt van — om in Pamela Pattynama's woorden te spreken — een transnationale identiteit bereikt.

Waar Semira's bestaan gezien kan worden als een manier om het onderscheid dat Said noemt, onderuit te halen, zou zij ook van betekenis kunnen zijn voor het denken in verschil dat tegenwoordig in Nederland de boventoon voert. Volgens Halleh Ghorashi ligt dit namelijk aan de basis van de problematiek omtrent migranten: ze betoogt dat de nadruk in Nederland te veel ligt op verschil

waardoor de kloof tussen culturen in stand gehouden wordt. De noties van een ondefinieerbare identiteit en een transnationale identiteit zouden, naar mijn mening, voor de benadering van migratieliteratuur waarin *mixed race* al dan niet een rol speelt relevant kunnen zijn. Dit zou ertoe leiden dat de verwachting dat iemand tussen twee culturen in leeft niet langer als uitgangspunt dient. Door migratieliteratuur vanuit het idee van een transnationale, ondefinieerbare identiteit te benaderen zou de nadruk op verschil in ieder geval op het gebied van de literatuur vervallen. Deze nieuwe benadering zou dan als uitgangspunt hebben dat niet iedereen te definiëren is, dat niet iedereen in categorieën te plaatsen valt. Wellicht biedt dit mogelijkheden voor een volgende stap in de benadering van migratieliteratuur en daarmee misschien ook mogelijkheden om in het algemeen het denken in verschil in Nederland te veranderen.

Voor vervolgonderzoek zou het daarom relevant zijn om te onderzoeken op welke manier de begrippen transnationale identiteit en ondefinieerbare identiteit specifiek een rol kunnen spelen in de benadering van migratieliteratuur waarbij *mixed race* studies geen rol spelen. Daarnaast, zoals al eerder aangegeven, heb ik mij in mijn analyse alleen met de roman *Onbewoonbaar lichaam* beziggehouden. In een vervolgonderzoek zou deze roman naast een andere roman die geschreven is door een migrantenauteur van gemengde afkomst gelegd kunnen worden om te analyseren of mijn gekozen benadering ook voor andere werken van toepassing is. Als onderbouwing van deze keuze gaf ik dat de analyse van één roman meer diepgang gaf om zo recht te doen aan de complexiteit van *mixed race*. Echter, in mijn benadering heb ik alsnog de nodige keuzes gemaakt: zo heb ik bepaalde sancties wel en niet besproken. De sancties die ik niet besproken heb, zouden wellicht mogelijkheden bieden voor vervolgonderzoek.

Bronnenlijst

Primaire bron

Dallali, Semira. *Onbewoonbaar lichaam*. Amsterdam: Vassallucci, 2002.

Secundaire bronnen

Bakker, Maartje, "2.000 extra migranten welkom in Nederland." *de Volkskrant*. 10 juni 2015. 2 juli 2015. <<http://www.volkskrant.nl/binnenland/2000-extra-migranten-welkom-in-nederland~a4066834/>>.

Bal, Mieke. *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. Londen: University of Toronto Press, 2009.

Fanon, Frantz. *Black skin, white masks*. Londen: Pluto Press, 2008.

Ghorashi, Halleh, *Why Ayaan Hirsi Ali is wrong*. 14 maart 2007. 24 mei 2015. <<http://www.signandsight.com/features/1250.html>>.

Holliday, Adrian, *et al. Intercultural communication*. New York: Routledge, 2010.

Ifekwunigwe, Jayne O., red. *'Mixed Race' Studies: A Reader*. London: Routledge, 2004.

Kolk, Bessel A. van der, en Rita Fiesler, "Dissociation and the Fragmentary Nature of Traumatic Memories: Overview and Exploratory Study." *Journal of Traumatic Stress*. 8:4 (1995): 505-525.

Loomba, Ania. *Colonialism/ Postcolonialism: the New Critical Idiom*. 2e editie. New York: Routledge, 2005.

Louwerse, Henriette, "'Games of Deception' in Hafid Bouazza's Literary No Man's Land." *The Postcolonial Low Countries: Literature, Colonialism, Multiculturalism*. Lanham: Lexington Books, 2012. 239-251.

... "De taal is gansch het volk? Over de taal van migrantenschrijvers." *Literatuur*. 99:6 (1999): 370-372.

Lund, Joshua. *The Mestizo State: Reading Race in Modern Mexico*. Minneapolis: University of Minesota Press, 2012.

- Mafe, Diana Adesola. *Mixed Race Stereotypes in South African and American Literature*. Londen: Palgrave Macmillan Ltd, 2013.
- McLeod, John. *Beginning Postcolonialism*. 2e editie. Manchester: Manchester University Press, 2010.
- Miller, Randall M. en John David Smith. *Dictionary of Afro-American Slavery*. Westport: Praeger Publishers, 1997.
- Minnaard, Liesbeth. *New Germans, New Dutch: Literary Interventions*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2008.
- Olumide, Jill. *Raiding the gene pool: the social construction of mixed race*. Londen: Pluto Press, 2002.
- Parker, David en Miri Song, red. *Rethinking 'Mixed Race'*. Londen: Pluto Press, 2001.
- Pattynama, Pamela, "Memories of Interracial Contacts and Mixed Race in Dutch Cinema." *Journal of Intercultural Studies*. 28:1 (2007): 69-82.
- Paul, Heike. *Mapping Migration: Women's Writing and the American Immigrant Experience from the 1950s to the 1990s*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 1999.
- Roels, Linde, "Onbewoonbaar lichaam." *Leesidee*. 2002.
- Rosenberg, Herman, "Semira Dallali verwoordt het ondenkbare." *Haagse Courant*. 13 november 2002. 24 mei 2015. <http://www.renemulder.info/tekstsoorten/recensies/dallali-onbewoonbaar_lichaam.htm>.
- Ruyters, Jann, "Debuut van de Tunesisch-Nederlandse Dallali." *Trouw*. 14 december 2002.
- Scheffer, Paul, "Het multiculturele drama." *NRC*. 29 januari 200. 2 juli 2015. <<http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Multicultureel/scheffer.html>>.
- Smith, Zadie. "Nine: Speaking In Tongues." *Changing My Mind: Occasional Essays*. New York: The Penguin Press, 2009. 132-148.
- Sterkenburg, P.G.J. van, red. *Van Dale: Groot woordenboek hedendaags Nederlands*. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie, 1996.

Truijens, Aleid, “Ja, zo smaakt ;attenkwaad BOUAZZA’S LOFZANG OP DE VEBREELDING.” *de Volkskrant*. 15 mei 1998. 10 april 2015. <<http://www.volkskrant.nl/agenda/ja-zo-smaakt-attenkwaad-bouazzas-lofzang-op-de-verbeelding~a454804/>>.

Verhulst, Frank Cornelis. *De ontwikkeling van het kind*. Assen: Van Gorcum, 2005.